

Esterházy Péter Termelési regénye és a horvát posztmodern

Kolić, Marko

Undergraduate thesis / Završni rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:392763>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-26**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

J. J. Strossmayer Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Magyar nyelv és irodalom alapképzés

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij mađarskog jezika i književnosti

Marko Kolić

**Esterházy Péter *Termelési-regénye* és a horvát posztmodern
Proizvodni roman Pétera Esterhazyja i hrvatska postmoderna**

Szakdolgozat

Završni rad

izv. prof. dr. sc. Zoltan Medve

Osijek, 2015.

A dolgozat három regény alapján hasonlítja össze a horvát és a magyar posztmodern irodalom egyes jellemzőit.

A posztmodern a 20. század második felének művészettörténeti korszaka, ami az irodalomon kívül, még az építészetben, filozófiában, történelemtudományban és kultúrában jelent meg.

A dolgozatban az első magyar posztmodern regényt, Esterházy Péter *Termelési-regény* című művét fogom elemezni. Esterházy regényét össze fogom hasonlítani első horvát posztmodern regénnyel, Ivan Slamnig *Bolja polovica hrabrosti* című regényével és Antun Šoljan *Luka* című művével, ami témában hasonló *Termelési-regény*hez.

Azt szeretném megvizsgálni, hogy mi a hasonlóság a magyar és a horvát posztmodern regény között, illetve mennyiben különböznek.

Kulcsszavak: Esterházy Péter, posztmodern, *Termelési-regény*, Ivan Slamnig, Antun Šoljan

Tartalomjegyzék

1. Posztmodern kezdete és fogalma.....	1
2. Posztmodern Magyarországon.....	3
3. A <i>Termelési-regény</i> ről.....	4
3.1. Nyelvben való gondolkodás.....	5
3.2. Grammatikai én és az önmegtöbbszörözés.....	6
3.3. A prózáról és a történetről.....	7
4. A horvát posztmodern.....	10
4.1. Ivan Slamnig.....	10
4.2. Antun Šoljan.....	12
5. A három regény összevetése.....	13
6. Összefoglalás.....	15

1. Posztmodern kezdete és fogalma

Posztmodernnek nevezzük a 20. század második felében megjelenő rendhagyó-összetett művészettörténeti korszakot, amely az irodalomon kívül még az építészetben, filozófiában, történelemtudományban és kultúrában is megjelenik. A kritikusok nagy része a posztmodern kezdetét közvetlenül a második világháború utáni évekre datálja, egyesek ellenben Virginia Wolf és James Joyce halálához kötik. A posztmodern a társadalmi identitás és a társadalmi értékek kritikáján alapszik, amely a szereplők modern önfelfogásuk dekonstrukciójára épül. A korszak irodalma tudatos ironiával és hiányos narrációval alkot, ami a művek struktúrájának fragmentáltságához és szétszóródásához vezet. A művekben intertextuális elemek, idézetek és más írók művei is fellelhetők. Mivel az alkotásokban a tárgyról a más szövegekhez fűződő viszonyra helyeződik a hangsúly, az alkotásokban egyre több idegen szöveg található

A korszakot először Arnold Toynbee említi¹ posztmodernként („postmodern age”), utalva arra, hogy ez az, ami a modern kor („modern age”) után következik. A későbbiekben még megjelenik I. Hassan *The Dismemberment of Orpheus* (1971), C. Jencks *The Language of Post-Modern Architecture* (1977), és J.-F. Lyotard *The Postmodern Condition* (1979) műveiben, így a fogalom kanonizálódott. Ebből kiindulva, posztmodern az, ami kronológiailag a modern kor után következik, de a „poszt” kifejezés mellé többféle tartalmat is kapcsolhatunk:

1. Valami olyan jelenik meg, ami új és még idáig nem volt,
2. ez az új dolog tulajdonképpen nem is teljesen új, mert nincsenek saját alapjai,
3. tehát ebbe az újba bele van építve valami régi,
4. de, az a régi már nem igazán jelentős,
5. az új és a régi között nincs igazi különbség, csak kronológiai² (Bezić, 1989)

A posztmodern elnevezés nem mindig megfelelő, mivel olyasmire utal, aminek nincs önálló neve, a poszt előtag pedig arra, ami volt, s nem a fogalom valós tartalmára irányítja a figyelmet. Ha úgy vesszük, hogy a posztmodern nem egy új korszak, ami a kor minden hagyományával szakít, a posztmodern átmenetet jelent a modernből egy új, még modernebb

¹ A. TOYNBEE, *A Study of History* (1939)

² Saját fordítás, lásd: (Bezić, 1989, 160)

irányzatba. Ez a „még modernebb” (Bezić, 1989) korszak azonban olyan alapokon nyugszik, ami különbözik minden korábtól. Ellentmond minden olyan ideológiának, amit az emberiség eddig követett, ezzel kritizálva az örökös fejlődés és haladás eszméjét. A történelemből okulva (világháborúk) a posztmodern bírálja az ember pusztító és háborús hajlamait, és fél a jövő háborúinak kataklizmatikus következményétől - ebből eredeztethető a posztmodern részben pesszimista világnézete. Mint egyfajta kiút a korlátozott társadalomból, az individualizmust és a saját tapasztalatokhoz és érzékekhez való ragaszkodást hangsúlyozza. Gyakoriak a régi szép időkre való nosztalgikus visszaemlékezések, ami egyfajta biztonságot és boldogságot nyújt számunkra. Ez a gyökerekhez való állandó visszatérés transzcendenciához és szimbolizmusához vezet. A transzcendenciára való vágyódása miatt, a posztmodern az idő és a hely konvencionális koncepcióval próbál szakítani. A fikció dominanciája miatt a történetek definiálatlan körülmények közt jelennek meg. Milivoj Solar ezt a következőképpen magyarázza: „Az idővel és a térrel való kísérleteket a képzelet könnyűsége helyettesíti, amit már semmi más nem akadályozhat.” (Solar, 2005, 286).

A posztmodern tiszteli az alkalmazott művészeteket, az esztétikát és a kultúrát, valamint ösztönzi a szabad gondolkodást. A nyelv is kiszabadul sztenderd formájából, így a szavak elveszítik a megszokott jelentésüket, illetve szemiotikai szempontból nézve alapvetően megváltozik a kapcsolat „jelölő” és „jelölt”³ között. A szavak jelrendszerében a jelentéshordozóknak sokkal nagyobb szerepük lesz, mert kitágítva az egyes szavak jelentését azok más jelentést is kapnak.

A 18. században a felvilágosodás az emberi elmét és a tudást méltatta, a modern ezt átvette és az innováció, illetve a technika irányába vitte tovább. „A posztmodern csalódott a modern világában és igyekszik kiegészíteni a racionalizmus és modernizmus hiányait.” (Bezić, 1989, 163) Az ideológia és technológia helyett a posztmodern az emberi erényben és személyiségben hisz. Amíg a modernisták földi dolgokkal foglalkoznak, addig a posztmodern inkább a transzcendens felé hajlik és holisztikus magatartást képvisel. Mindezek ellenére a posztmodernre nem kell úgy tekintenünk, mint a modern kritikájára, sokkal inkább úgy, mint a modernista világnézet továbbvitelére. Vladimir Biti szerint „a posztmodern művészek és teoretikusok különös hevülettel vizsgálják az ambivalens, többszörösen kódolt köztes területeket.”⁴ (Biti, 1997) Így, a modernnel ellentétben, a posztmodernben nagy az érdeklődés például a pop-kultúra és giccs iránt. Ebből

³ F. de Saussure szerint a nyelvi jel két részből áll: jelölő (f. „signifiant”) és jelölt (f. „signifié”)

⁴ Saját fordítás, lásd: (Biti, 1997, 286)

kifolyólag eltörlődik a határ a triviális és minőségi irodalom közt, valamint a műfajok közti határok is eltűnnek. Ennek köszönhetően a szerzők nagyobb formai szabadsággal rendelkeznek, ami a regények esetében sokszor filozófiai és historiografikus szövegeket eredményez. A kritikusok számára ezért a műfaji azonosíthatóság gondot jelenthet.

2. Posztmodern Magyarországon

Magyarországon a posztmodern az 1970-es években jelent meg különböző stílusok hatására mint egy új, ötletekkel teli és innovációban gazdag stílusirányzat. Posztmodern megjelenésével újraindult az alkotás, amely az eddigi szocialista hatalom alatt szigorúan korlátozott volt. Az előző állami struktúra elvetésével a szocialista rezsim helyett egy sokkal szabadabb, demokratikus rendszer alakult ki, új gondolkodásmódok és új percepciók jelentek meg, ami az irodalmon is nyomot hagyott. Az új nézőpont az irodalomra mint a valóság tükörképére tekint, amely torz képet ad a világról. Esterházy Péter volt az első magyar író aki ezzel a kérdéssel a *Termelési-regény* című regényében foglalkozott. Maga a *Termelési-regény* nagy fordulópont volt a magyar irodalomban, mert szakít a tradicionális prózáírással.

Következő nagy regénye a *Bevezetés a szépirodalomba* volt, melyre egyes kritikusok sokáig mint Esterházy főműveként tekintettek. A műben a szerző irodalmi szövegek megírásának folyamatával foglalkozik. A regény szerkezete nagyon variatív: szaggatott narrációval és különféle műfajú elemek kombinálásával az író teljesen felbontja a regény megszokott formáját.

3. A *Termelési-regény*ről

Esterházy Péter 1979-ben megjelent *Termelési-regény* című műve fordulatot hozott a magyar irodalomban: véglegesen szakított a sztálinista ideológiával. A *Termelési-regény* elnevezésében megegyezik az ötvenes évek közkedvelt műfajával⁵, mely a kommunista ideológia népszerűsítése mellett a gazdaság termelékenységét is hivatott elősegíteni. Ugyanakkor a címen kívül semmi egyéb hasonlóság nem fedezhető fel a regény és a kommunista ideológia között. Ez a radikális mű a hatvanas évek prózájának kifigurázásán és átértelmezésén alapszik, s az akkori prózát saját korához igazítja. A regény korhű képet mutat az emberek életmódjáról, mindennapjairól és tökéletesen festi a kor lényegét (víziók munkásszellemről, testvériségről, egységről, fejlődésről és produktivitásról).

Sok kritikus úgy véli, hogy ez a regény a szocializmus ironikus és humoros paródiája, ám Esterházy óvatos, úgy véli, hogy az iróniát emberek könnyen cinizmusnak veszik „(ha nem elég tehetségesen csinálják)... Hogy mintha mindent nevetségessé akarna tenni. Ez nem így van, igaz, már az is kényelmetlen, ha a nevetségest nevetség tárgyává teszi” (Keresztury, 1991, 17). Az író önmaga is a munkásosztály része, önmagát egy építésszel azonosítja: „mert az én viszonyom a szöveghez kézműves viszony, olyan kalapálás, drótostótos viszony” (Birnbbaum, 1991, 16). A mű helyszíne egy korszerű vállalat, amit szocialista szellem jár át, s ahol a munkások épp az üzem modernizálásán dolgoznak.

A műben váltakozva fiktív és valódi történeteket olvashatunk, melyekről az olvasó a megszakított narráción keresztül értesül. A regény fő cselekményét jegyzetek és hivatkozások tarkítják, melyek elengedhetetlenek a mű teljes megértéséhez. Ezen kívül a mű keletkezésének a folyamatát is megismerhetjük. A szerző hivatalos jegyzőjének, E.P.⁶-nek köszönhetően szerző minden pillanatát megörökíti napló formájában. A mű második felében található jegyzetek egy-egy szóhoz, vagy akár egy egész mondathoz kapcsolódnak a mű első részéből. Ezért rendszeresen át kell lapozni a könyv második felére, hogy elolvashassuk a szöveghez kapcsolódó hivatkozást. Annak ellenére, hogy a jegyzetek kapcsolódnak a regény egyes részeihez, tartalmilag mégis eltérnek attól, mert az az író életrajzából „szemezget”. Az életrajzi elemeket olvasva érdekes részleteket tudhatunk meg Esterházy Péterről (például azt, hogy szereti a focit és matematikát tanult), ennek köszönhetően az író veszi át a főszerepet és saját magát helyezi előtérbe. Bizonyosan

⁵ Termelési regény mint irodalmi műfaj, ami Magyarországon 50-60-as években volt népszerű. Általában üzemek és munkások hétköznapi problémáit és munkáját mutatja be

⁶ vö. J.P. ECKERMANN *Beszélgetések Goethével* (1956)

állíthatjuk, hogy a regény két része közti viszony funkcionális: egymást komplementer módon kiegészítik.

3.1. Nyelvben való gondolkodás

Annak érdekében, hogy elérje a világ és a nyelv közötti kompatibilitást, Esterházy a szavak funkcióival és szemiotikai alapjaival játszik. Alapállása az, hogy egy írónak maximálisan tudnia kell a szavakkal bánni: „Az írónak testközelből kell ismernie a szavakat, kézbe kell venni őket, fogdosni, mit lehet velük csinálni, mit engednek magukkal, hogyan öregsznek“ (Esterházy, 2003). A szó jelentése és használata nem egy és ugyanaz, hiszen „a szónak nincs jelentése, csak szóhasználat van” (Esterházy, 2003). Ilyen nyelvben való gondolkodás esetében a szavak általánostól eltérő használata válik lehetővé, mivel az író elválasztja őket kötött jelentésüktől, és más értelemmel ruházza fel őket. A szó denotatív értelemben elveszíti a megszokott jelentését, azaz a szó sztenderd nyelvi használata helyett kibővített jelentést kap. Az újonnan létrejött jelentés „a metajelentés” az intertextualitásból, tapasztalatból és a nyelvi variánsok közti összefüggésekből merítkezik. Ennek megértéséhez elengedhetetlen a szerző posztmodern gondolkodásmódjának és stílusának ismerete. Esterházy eredetisége „körmönfont” gondolkodásmódjának és árnyalt nyelvhasználatának tudható be, mellyel egyúttal szórakoztatja is az olvasóit. A szójátékok miatt, illetve a „szocialista nyelvhasználat” és a mai beszéd ütköztetésének köszönhetően a mű stílusa jellegzetes karaktert kap.

Esterházy számára a nyelv „nem eszköz, hanem cél” (Balassa, 1980, 229). Ő nem tartja tiszteletben a szabályokat, hanem saját módon alkot, ezért szinte lehetetlen műveinek fordítása. A regényben uralkodó nyelvi szabályok mögött óriási tapasztalat és élmény rejlik az olvasó számára, amennyiben hajlandó az Esterházy által kijelölt utat követni. A regény olvasása közben jól látható lírai elemek - metaforák, hasonlatok - sokasága, amellyel színessé teszi a prózáját. Ez nem csupán a szavakra vonatkozik, hanem gyakran nagyobb nyelvi egységekre is. Így például a *Termelési-regény* kezdősora „nem találunk szavakat” mélyebb jelentést tartogat, mint ahogy első olvasásra tűnik. A „nem találunk szavakat” nem arra utal, hogy az író nem képes saját gondolatait szavakba önteni, hanem azt, hogy a szavak egyes helyzetekben impotensek: a jelentésük ideiglenes, mulandó, tiszavirág életűvé válik. A regényben egyfajta teátrális nyelvhasználat dominál, azaz a szavak elveszítik eredeti jelentésüket, s helyettük új, esztétikai használatot kapnak.

3.2. Grammatikai én és az önmegettöbbszörözés

Balassa Péter⁷ szerint Esterházy regényében számos önreflexióra utaló nyomot találunk, ugyanis Esterházy nem egy történetet akar elmesélni, sokkal inkább párbeszédiken, digressziókon valamint zárójeles megjegyzéseken keresztül a szerző saját magát és saját gondolkodásmódját mutatja be. Az író nem a cselekmény kibontakoztatásával foglalkozik, inkább azt próbálja bemutatni, hogy az adott cselekmény milyen hatással van a cselekvés alanyára. A hagyományos „megtörténnek velünk a dolgok” felfogás helyett Esterházy sajátos módon inkább a „megtörténünk a dolgokban mi” felfogást alkalmazza: „Nincs történet általában, ha nem velem, veled, velünk megtörtént esemény van”. (Balassa, 1985, 262) A szerző a posztmodern szabadságát kihasználva minden gondolatát beleszövi művébe, bármily intim vagy absztrakt legyen is az, teszi mindezt rejtve, a szavak árnyalt használatával, várva, hogy valaki felfedezze ezeket a gondolatokat. A cselekmények kibontakozása egy-egy adott szereplő gondolatain keresztül valósul meg, ám a szereplő percepciója a történet és a tapasztalatok során folyamatosan változik: „A történet elemeinek tagolása, súlyozása, formálása és deformálása közben magamba fogódzkodom: magamat próbálom ki”. (Balassa, 1985, 263) Balassa szerint azzal, hogy Esterházy különböző szereplőket alkot, a műben tulajdonképpen önmagát multiplikálja, és ebből adódóan minden egyes szereplő az író egyfajta önprojekciója. Az író a regényben a szereplők közti kapcsolatokon és azok gondolatain keresztül próbálja bemutatni a saját történetét és életfelfogását az olvasó számára. (vö. Balassa, 1985, 263)

Termelési-regény zsenialitása leginkább talán a szereplők beszédén és nyelvezetük sokszínűségén keresztül válik láthatóvá. Mivel minden szereplőnek megvan a maga sajátos nyelve, így Esterházy személyisége is több szempontból mutatkozik meg. A különféle szereplők külön kifejezési platformot biztosítanak az írónak. Ennek köszönhetően az író ugyanazt a dolgot több nézőpontból, árnyaltabban tudja bemutatni az olvasónak, azaz az író a nyelv árnyalatain keresztül mutatja be a szereplők világát: „világa, időélménye és története egyáltalán csak annak lehet, akinek nyelve van” (Kulcsár, 1996, 43). A regény cselekménye tehát döntően a nyelven és a szereplőkön keresztül bontakozik ki, de mégis az író van a hangsúly. Esterházy szerint ő is csak saját nézőpontján és látásmódján keresztül szemléli a világ tárgyait, csak hogy a tárgyak körébe ő maga is beletartozik. Metanyelv segítségével olyan nyelvi funkciókat használ, amelyekkel önmagára utal és az író lírai hajlamát mutatja. Az ilyen nyelv használatával az író nyelvi üzenete a grammatikai

⁷ Javarészt Balassa Péter munkássága nyomán kezdtek el kanonizálódni a magyar irodalomban Esterházy Péter, Nádas Péter és Mándy Iván írásai.

struktúrára irányítja az olvasó figyelmét – abba pedig maga az író is beletartozik: „a grammatikai tér én vagyok” (Esterházy, 1979, 166)

3.3. A prózáról és a történetről

A *Termelési-regény* című mű nem csak a termelési regény műfajtól tér el, hanem alapjában véve a regény műfajától is. Esterházy úgy játszadozik a regény formai követelményeivel, hogy kiforgatja és összefonja a különböző eseményeket, olymódon, hogy a szöveget apró darabokra szedi, majd újra rekonstruálja a magyar nyelv kontextusában. A regény története kronológiailag töredezetté válik, apró szegmenseire bomlik, majd újra rendeződik úgy, hogy az egyensúly felbomlik, s így a cselekmény háttérbe szorul. Gyakran megesik, hogy a cselekmény hiánya miatt lehetetlen az események nyomon követése. Az események linearitását saját életéből vett anekdotákkal és családjá történetével bontja meg. Viszont sohasem történik meg, hogy a gondolatmenet hirtelen megálljon, sokkal inkább a történet transzformálódik valami teljesen mássá. A történet iránya megváltozik és zavartalanul folyik tovább egy teljesen új mederben.

Mint szinte minden posztmodern író, Esterházy is a mű során számos más műből kölcsönöz elemeket, melyeket gondosan beleszó saját alkotásába: „a vendégsszöveg, akár a hold, udvart teremt maga körül, és rásugároz a maga szövegére” (Birnbbaum, 1991, 8). Ezt sokszor megteszi bármiféle hivatkozás nélkül, ezzel idegen munkákat sajátítva ki, néha oly módon, hogy Esterházy szövegének kontextusán belül teljesen más üzenetet hordoznak. De ebben nincs semmi különös: az irodalomelmélet szerint ilyen esetekben az elsődleges és másodlagos szöveg között eltörlődik a határ, ezáltal ezek egy szintre kerülnek, összekötődnek és egy nagyobb összefüggő egészet alkotnak. A kölcsönvett szöveg „szükségszerűen stabil és meghatározható forrás, amire hivatkozhatunk, amiből idézeteket vehetünk, vagy amire utalhatunk, így a kölcsönzés szándékos szerzői cselekvésnek tekinthető” (Biti, 1997, 154)

A *Termelési-regényben* számos utalás található a pop-kultúrára is, a műben feltűnik például Marilyn Monroe, mint a vállalat titkárnője. Kölcsönvett idézetekkel és utalásokkal a szerző intertextualitást hoz létre, hogy még nyilvánvalóbbá tegye az olvasó számára a történet fiktív voltát. Ezzel párhuzamosan némi humor és elmélkedés segítségével visszahozza az olvasót a való életbe és ezzel eléri azt, hogy az olvasó ne tudjon egyesülni az egyes szeplőkkel, ehelyett folytonos gondolkodásra és a szöveg alapos tanulmányozására készíti:

„Ha én főnök lennék,

- a krétakört, amelyet az íróasztalom köré rajzolnék, nem léphetné át senki, csak én és a takarítónő,

- nem szólíttatnám magam »elvtárs«-nak, hanem »Főnök úrnak«, és jelenlétében mindenkit elvtársnak szólítanék, csak Sári nénit nem, a takarítónőt,

– 7 babám lenne, 7×7 főnököm, 7 testület tagja lennék: Szot plénium, a szakszervezet központi vezetősége, a szakszervezet elnöksége, szakszervezeti bizottság, szakszervezeti végrehajtó bizottság stb.” (Esterházy, 1979, 46)

Ezekkel az eszközökkel az író folytonos aktivitásra és koncentrációra készíti az olvasót, ami elengedhetetlen a szöveg alapos megértéséhez. Esterházy írásai természetüknél fogva két-, illetve többértelműek ezért az olvasó nem engedheti meg magának, hogy átugorjon egyes részelteket, vagy, hogy felületesen olvasson. Esterházy szövegek az olyan szövegek közé tartoznak, amelyeket Milivoj Solar „nehéz irodalomnak”⁸ nevez, mivel olyan nyelven íródtak, amelyek a „hétköznapi nyelvre épülnek”⁹ („nadograđen na običan jezik”) és maga a regény olvasást nehezítő eljárásokkal terhelt, ami miatt a szöveg megértési folyamat nagy erőfeszítést jelent. Az író gondolatainak mélyebb összefüggései miatt, egyes részek kihagyásával a későbbi utalások befejezetlenné, érthetlenné válhatnak, mert a regény részei egymásra épülve adják ki az egészet.

Esterházy továbbá nagy hangsúlyt fektet az anekdotákra is; ezek a regény kezdetétől a végéig jelen vannak. Az anekdotákhoz való vonzalom mikszáthi örökség, akit a maga idejében gyakran vádoltak azzal, hogy szövegeinek nincsen valós alapja. Esterházy Mikszáthhoz hasonlóan¹⁰ megőrzi a történetek komikus elemeit, főként az irónia és a humoros kétértelműség segítségével.

Esterházy egyébként több alkalommal is átvesz olyan mondatokat másoktól, melyekről úgy érzi, hogy azok akár a sajátjai is lehetnének: „azok is furcsán beleillenek: olyan, mintha az én mondatom lenne. Elvettem, tehát az enyém” (Birnbau, 1991, 16). Érdekes megemlíteni, hogy Esterházy egy alkalommal Danilo Kiš *Mily dicsőség a hazáért halni* című egész novelláját átvette, s később a sajátjaként „írta alá”¹¹. A szövegben megjelenő egyes szavak miatt, úgy érezte, hogy

⁸ Lásd: (Solar, 2005)

⁹ Saját fordítás

¹⁰ Az író „szöveg vadászata” során Mikszáthtól is kölcsönvett néhány szöveget, melyeket a *Termelési-regény* hetedik fejezetében találhatunk meg.

¹¹ Az író egyébként miután megírta művét, írt egy levelet Kišnek, amiben közölte vele, hogy eltulajdonítja művét: „nem azért, hogy engedélyt kérjek, hanem azért, hogy közöljem, a szöveget most eltulajdonítom, mert az

ez a szöveg az ő tulajdona: „Ez az »esterházy« nevű szó ... viszont ezt a történetet, nekem ezt meg kellett volna írnom” (Birnbaum, 1991, 18).

A *Termelési-regény* formailag nem egyöntetű regény, hanem különböző stílusok és műfajok halmaza. A mű nem csak a termelési regény és a sztálinista rendszer paródiája, mivel ezek mellett még számos más elemet foglal magába. Még a kalandregény elemeit is felhasználja, amikor a nagypapája hódításairól mesél, vagy amikor a cég epikus informatikai beruházásokról ír. A számos történelmi esemény mellett, sportesemények sem maradtak ki a regényből. Sok olyan rész található benne ahol az Esterházy család jegyzője, a szerző labdarugó-karrierjét örökíti meg. Mindezek mellett időt talál a politikáról, gazdaságról, matematikáról és a számítás technikáról való eszmecsere is. Balassa Péter szerint a regény egy funkcionális karnevál, amiben „mindent lehet mondani”, „a mindenből sok van, de úgy, hogy egymással elvben összeegyeztethetetlen elemek sokasága kavarg benne... Bőség van itt, melynek zavara legföljebb csak arra háramol, ki írni próbál róla s bekeríteni őt. A mű teljessége egyszerre heterogén és homogén” (Balassa, 1982, 380). Ez a háromszáz oldalas regény nem csak egy regény, ez egy „kaland, út, labirintus, találkozás” (Balassa, 1982, 393) is egyben. A *Termelési-regény* tulajdonképpen egy elbeszélés a világról és az emberi létről, egy olyan szerző látószögéből, aki párbeszédet folytat saját magával.

nyilvánvalóan az enyém“ (Bojtár, 2008)¹¹. Kiś szívesen fogadta Esterházy plagizálását és ettől fogva tartós barátság alakult ki kettejük között: „Ő veszi fel továbbra is a jogdíjakat, de az az én elbeszélésem” (Birnbaum, 1991, 18.)

4. A horvát posztmodern

Hetvenes években a horvát önállósági törekvések (a „horvát tavasz” – „hrvatsko proljeće” elnevezésű politikai és kulturális mozgalom) a nemzeti öntudat és szabad gondolkodás erősítéséhez vezettek, ami újfajta gondolkodásmódot hozott a felszínre. A posztmodern irányzata a nyelv eredetéhez való visszatérés és a régi irodalmi művek felújításának eredményeként jelent meg. Egyik fő jellemzője az autentikusságra és provokációra való törekvés. Horvátországban szintén a próza területén érhető tetten leginkább a posztmodern gondolkodásforma. A hetvenes években, a sci-fi-, krimi- és kaladnregény élte a virágkorát. A horvát próza képviselői közé Pavao Pavličić, Stjepan Čurić, Dubravko Jelačić Bužimski és Veljko Barbieri sorolhatók. Közéjük sokan a fikció és a transcendencia kérdéseivel foglalkoztak. Regényeikben és novelláikban a szerzők gyakran a transzcendentalizmusról és a mindennapi logikátlanságokról írtak szövegeket, amiket szimbolizmus és groteszk elemeivel tarkítják.

Különösen érdekes jelenség volt a „farmernadrágos próza” („proza u trapericama”), aminek a szereplői a városi környezetből való fiatalok. Erre a prózára jellemző a szleng és a kollokvialis nyelvhasználat, ami tipikus a fiatalok körében. A szereplők a szólásszabadság hívei, akiknek a gondolkodásmódja ütközik a társadalmi normákkal és szokásokkal, mivel számukra individualizmus és nem a társadalmi beidegződések a fontosak. A szemükben a tradíció szinte az elmaradottsággal egyenlő, így a hagyománnyal szemben igen gyakran kritikus magatartást mutatnak.

4.1. Ivan Slamnig

Mivel a kritika úgy tartja, hogy Esterházy Péter *Termelési-regénye* a magyar irodalom első posztmodern alkotása, amely szakított az addigi hagyományokkal és számos újdonságot hozott a magyar irodalomba, magától adódik, hogy összehasonlítsuk az első horvát posztmodern regénnyel, és megkeressük a művek közös (posztmodern) vonásait.

A horvát irodalom Ivan Slamnig *Bátorságunk jobbik fele*¹² című regényét tartja az első horvát posztmodern alkotásnak, s egyúttal az úgynevezett farmernadrágos próza egyik legfontosabb regényének is. Ezt a művet infantilis narráció jellemzi, valamint, Esterházy művéhez

¹² Bolja polovica hrabrosti (1977)

hasonlóan, tele van hivatkozásokkal és jegyzetekkel, ami miatt a gondolatmenet szintén szaggatottá válik. Slamnig művében az olvasó egy fiatal, Flaks nevű nyelvész bőrébe bújva ismerheti meg a világot. A regényben nagy hangsúlyt kap az önállóságra való törekvés és a kifejezés szabadsága, ebből kifolyólag a főszerepet az individualitás és a személyi szabadság kapja. Főszereplő céltudatosságának köszönhetően a társadalmi események háttérbe szorulnak. A regény 1972-ben jelent meg és egy új korszakot és írásmódot képvisel, aminek segítségével mintegy hidat alkot a korszerűség és a tradicionalitás között.

Slamnig műve alapvetően a 19. századi tradicionális irodalom és a modern irodalom ütköztetésén alapszik. A tradíció és modern közötti ütköztetést a szerző metatextuális elemekkel, illetve két teljesen eltérő szereplő vitatkozásán keresztül mutatja be. A két szereplő egymástól merőben eltérő véleményen van az irodalommal és a világ dolgaival kapcsolatban is. A regényben két különálló történetet találunk. Az egyik történet narrátorra, Flaksra fókuszál - ez a rész lezserebb stílusban íródott és tele van angol jövevényszavakkal, szlenggel és az akkori fiatalok nyelvhasználatát tükrözi. Ez a rész tekinthető a regény fő szálának. A másik szál egy 19. századi klasszikus horvát mű mintáján alapul, és epizódokra osztva követi az eseményeket. A nyelvezete klasszikus, irodalmi horvát, merőben más, mint Flaks stílusa.

Flaks fiatal mesélő, aki különös események sorát követően egy idősebb hölgy, Matild író nő lakásán köt ki. Az idős hölgy rövid prózai alkotásai hamar magával ragadják a fiatalembert, különösen az a szoros, olykor romantikus kapcsolat, ami a szerző és az olvasó közt jön létre. A mű olvasása során Flaks megismerkedik egy fikatív, Ana nevű, 19. századi nővel és annak mindennapi problémáival. Az író nő azt várja el Flakstól, hogy fogadja el a tradíciót, hogy alkalmazkodjon a múlthoz és értse meg a hagyományos 19. századi irodalom értékeit, de nem éri el a célját. Flaks gondolkodás nélkül elmenekül az idős nőtől: az ifjú nyelvész hátat fordít a tradíciónak annak érdekében, hogy az innováció és modern felé forduljon.

A tradíció és a modernitás harca közben fokozatosan világossá válik az is, hogy a képzelet és a valóság közt is éles csata dúl. A regényíró azt az állítást járja körül, amely szerint az irodalom egyfajta médium, amin keresztül bemutatathatjuk a világ tükörképét. Felteszi a kérdést, hogy vajon az irodalomnak tényleg csupán az-e a szerepe, hogy reflektálja a tényeket? Összehasonlításként az irodalom nélküli világ illúziójával játszik, de ezzel egyidőben az irodalom fontosságát és a való életben betöltött szerepét is bemutatja. Amennyiben párhuzamot vonunk Esterházy és Slamnig között, ismét felvetődik az irodalom mint a „világ tükörképe” kérdése. Megállapíthatjuk, hogy

Salming művében szarkasztikusan kiparodizálja a 19. századi, tradicionális, horvát irodalmat, épp úgy, ahogy Esterházy a *Termelési-regényben* teszi a sztálinizmussal, illetve a kor sablonizmusával.

4.2. Antun Šoljan

Antun Šoljan már a jugoszláv időkben is népszerű írónak számított. A szerző számos esszének, regénynek, színdarabnak és rövid mesének adott életet. Azon szerzők egyike, akik egzisztenciális témákkal, valamint az idő problematikájával is foglalkoztak. A horvát nyelv bravúros használatával, valamint a szavak aprólékos megválasztásával mutatja nyelvi érzékenységet. Šoljan műveinek szereplői életük során számos kihíváson mennek keresztül, mely alatt az élet keserű oldalával is szembe kell nézniük, és megküzdenniük a politikai és ideológiai akadályokkal, melyek miatt reményeik és álmaik ködbe vesznek. Az emberi egzisztencia témáját körüljárva olyan történeteket ír le, melyek során a szereplők szörnyű veszteségeken mennek keresztül. Ennek ellenére művei gyakran a remény halvány fényével zárulnak.

A szerző pesszimista hozzáállása ellenére, a művek főszereplői mégis gyakran energikusak és hisznek a haladásban. Ilyen szereplő Slobodan Despot is, aki *A kikötő*¹³ című regény narrátora – egy olyan regényé, amely témájában hasonló Esterházy *Termelési-regényéhez*, a múlttal kapcsolatos ironikus látásmódja miatt. A regény dinamikusan meséli el a főhős felettesei ellen vívott szélmalomharcát. Az állandó triviális küzdelem ellenére Slobodan mégis saját víziójára összpontosít a jobb és szebb jövő reményében, amely haladást és jólétet hozhat hazájának. A szűnni nem akaró akadályok ellenére, melyeket a hatalmon lévők kitartóan gördítenek eléje, nem hátrál meg, és fáradhatatlanul folytatja kemény munkáját, víziója megvalósításának érdekében a poros murvicei kikötőben.

Annak érdekében, hogy bemutassa a benne feszülő frusztráltságot, Šoljan a karaktereit különböző, embert próbáló, nem mindennapi szituációkba helyezi, melyek gyakran súrolják a fantázia és a valóság képlékeny határát. Šoljan ügyes narrációjával elhiteti az olvasóval, hogy az idő múlása nem más, mint egy nemlétező dolog. A regényben minden csupa körforgás, akárcsak a murvicei kikötőben, ahol minden nap egyforma, az ottani munkások pedig a rutin rabjai. Ebben a körforgásban Slobodan és a körülötte lévők kérdőre vonják céljaik és életük értelmét:

¹³ Luka (1989)

„Úgy érezte, hogy összefüggéstelen események veszik körül, amelyek között elvész a cél, mint az értelem tiszta patakocskája a száraz homokban. Az egyik utasítás ellentmondott a másinak, a végrehajtás pedig az utasításoknak. Ha ebben az egészben van valami egység, akkor csak az ellentétek egysége. Ez a félreértés – mennyiség, mely átváltozik az ellentmondások minőségévé. A valóság szadizmusa.,, (Šoljan, 1989, 179)

Szerencsétlen események sorozatát követően Šoljan feszegetni kezdi az emberi egzisztencia kérdését, s ezáltal transzcendens és filozofikus felhangot kap a mű. Ez karakterisztikussá és érdekessé teszi a művet, mivel ezzel azt bizonyítja, hogy művei nem csupán politikai kritikák, hanem annál jóval mélyebb és komolyabb kérdéseket feltevő alkotások. Ennek ellenére nem szabad figyelmen kívül hagynunk az író Jugoszlávia szétesésére vonatkozó ironikus megjegyzéseit, mint például azt, hogy az előző rezsimet a maffiához hasonlítja. A kifigurázás ezen módja és a kritikus hozzáállás a Šoljan-regény jellemzői, melyeket Esterházy Péter művében is megtalálhatunk.

Más posztmodern műhöz hasonlóan *A kikötőben* is találhatunk mástól kölcsönvett idézeteket. Már a bevezető részben is idéz S. S. Kranjčević *Groblje na moru* (Tengeri temető) című művéből, amivel már itt a főszereplő elkerülhetetlen bukását jelzi.

5. A három regény összevetése

Antun Šoljan, Esterházy Péter és Ivan Slamnig műveinek összevetése során, megállapíthatjuk, hogy posztmodern egyes elemei közősek mindhárom műben.

Legfőbb jellemző a tradícióval való szakítás, illetve a múlt és a jelen összeütköztetése. Slamnignál az írói generációk összeütköztetésén érezhető ez, hiszen mindkét nemzedék másként képzei el a sztenderd nyelvhasználatot. Ezzel szemben Šoljan és Esterházy inkább a sztálizmust vették célba és kritizálták iróniával. Mindhárom műben található vita a tradíció értékeiről és annak hatásáról a modern írókra. Erről a kérdéstről a kritikusok is hosszasan vitáztak, de eredményre nem jutottak, véleményük megoszlott, a kérdés lényegéből fakadaóan meg kell oszlaniuk.

A posztmodernben vita tárgyát képezi továbbá az irodalom szerepe a való világban. Slamnig és Esterházy az irodalom mint tükörkép nézőpont ellen érvelnek, szerintük az irodalomnak nem szükséges a való világ történéseire reflektálni, sokkal inkább formálnia kell a világot. Ezzel

egy időben a szerzők eljátszadognak az író és az olvasó szerepével, az olvasót aktivitásra készítetik és egyfajta párbeszédet alakítanak ki a szerző és az olvasó közt, lehetőséget adva ezzel az olvasónak a regény alakítására.

A posztmodern szellemében mindhárom szerző eljátszadzik a nyelv lehetőségeivel és annak a világra való hatásával. Slamnig főhőse Flaks azt állítja, hogy nyelveket szeretne tanulni, azért „hogya könyveket olvashassa(k), s így megismerhesse(m) létezése(m) lényegét és okát“ (Slamnig, 1977, 13). Mindhárom író nagy hangsúlyt fektet a nyelvre, legyen az a szereplők nyelvhasználatán (zsargon, sztenderd nyelv, a bürokrácia nyelve), vagy direkt a nyelvhasználattal kapcsolatos elmélkedéseken keresztül. Annak érdekében, hogy hangsúlyossá tegyék a nyelv flexibilitását, a regényekben számtalan angol, latin és német jövevényszó található. A két horvát író zsenialitását elsősorban a nyelvi szelekciójuk mutatja – ha hármójukat együtt vizsgáljuk, Esterházy az, aki a legnagyobb hangsúlyt fekteti a nyelvhasználatra és legtöbbet játszik a szavakkal. Az ő nyelvhasználatában a nyelv kiszabadul sztenderd formájából, megváltozik a viszony a jelentéshordozók és maga a jelentés között.

Ami a regény formáját és az írások stílusát illeti, Esterházy és Slamnig azok, akik a legtöbb újdonsággal szolgálnak műveiben. Ahogy azt már említettük, a posztmodernben a műfajok közti határok igen képlékenyek, ebből kifolyólag a regényírás amúgy is képlékeny szabályai még bizonytalanabbá válnak. Mindez egy nyitott, szabad formához vezet, ahol a szerző kifejezőkészségének szinte semmi sem szab határt. Slamnig metatextuális elemeket visz a regényébe, amelyek biztosítják az egységet a két különböző szövegtípus között. Esterházy hasonló módon fűzi össze a két, egymástól eltérő típusú szövegét, de ő nyelven kívüli strukturális elemeket: jegyzeteket és hivatkozásokat használ a két szöveg összefogás céljából. Mind a *Termelési-regény*, mind pedig a *Bátorságunk jobbik fele* két különböző részből áll össze, azok egyenrangúak és egyformán fontosak a teljes regény megértése szempontjából.

A metatextuális elemek mellett a regényekben intertextuális elemeket, pop-kultúrára és irodalomra való hivatkozásokat is találhatunk. A posztmodernista álláspontjuk megerősítése és a regényeik jelentőségének – irodalomtörténeti folyamatba ágyazottságuknak – megerősítésére, a három szerző idegen szövegeket illesztenek a regényeikbe, amellyel intertextualitást hoznak létre. Azzal, hogy a regényekben nagy mennyiségű idegen szöveg található, a posztmodern írók újraélesztik a régi szépirodalmi műveket és átirányítják a szöveget a tárgy iránti viszonyról a más szövegekhez fűződő kapcsolatra.

6. Összefoglalás

A posztmodern írásszabadságot Esterházy teljes mértékben kihasználta, ellentétben a két horvát szerzővel, akik valamennyire tartják magukat a klasszikus regényformához és a sztenderd nyelvhasználathoz. Slamnignál megjelenik a metatextualitás amivel két külön történetet meséli el, aminek célja a generációk összeütköztetése és a tradícióval való szakítás. Šoljan pedig az idő múlásáról tragikus emberi sorsról ír, és az embereket mint a rutin rabjait mutatja be.

Mivel a posztmodern határozott érdeklődést mutat a nyelvhasználat, a pop-kultúra és a könnyedség iránt, az írás stílusa is nagyban megváltozik, nagyobb formai szabadsággal rendelkezik és ennek köszönhetően a műfajok közti határok is elmozdulnak. A *Termelési-regénybe* különböző stílusokat felsorakoztatva Esterházy egy „kaotikus”, szaggatott gondolatmenetű regényt alkotott. A *Termelési-regény* formailag nem egyöntetű regény, hanem különböző stílusok és műfajok sokasága kavarg benne. A tradicionális regényírás határait áttörve Esterházy műve a regény formáját annak határáig feszíti, és egy minőségileg másik szintre emeli, ezáltal létrehozva egy sajátos karnevált, amiben „mindent lehet mondani” és ami eredetiségének köszönhetően kitűnik a többi kortárs irodalmi műtől.

Felhasznált irodalom

- Balassa, 1980 - Balassa Péter: *A regény amint írja önmagát. Elbeszélő művek vizsgálata*. Szeged: Tankönyvkiadó.
- 1982 - Balassa Péter: *A színelváltozás*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- 1985 - Balassa Péter: *Észjárások és formák. Elemzések és kritikák újabb prózáinkról 1978-1984*. Budapest: Tankönyv Kiadó
- Bezić, 1989 - Živan Bezić: Moderna i postmoderna. *Obnovljeni život*, Vol. 44(No.2), 155 - 164.
- Birnbaum, 1991 - Marianna D. Birnbaum: *Esterházy-kalauz. Marianna D. Birnbaum beszélget Esterházy Péterrel*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Biti, 1997 - Vladimir Biti: *Pojmovnik suvremene književne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Bojtár, 2008 - Bojtár Endre: Családban marad (Esterházy Péter plagizál Danilo Kištól). *Magyar Lettre Internationale*: http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre70/bojtar%2001.htm#_ftn5. (2015. augusztus 27)
- Esterházy, 2003 - Esterházy Péter: *A szavak csodálatos életéből*. Mindentudás Egyeteme. <http://www.mindentudas.hu/mindentudasegyeteme/esterhazy/20030904esterhazy.html> (2015. augusztus 26)
- Keresztury, 1991 - Keresztury Tibor: *Félterpeszben. Arcképek az újabb magyar irodalomból*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Kulcsár, 1996 - Kulcsár Szabó Ernő: *Esterházy Péter*. Pozsony: Kalligram Könyv- és Lapkiadó Kft.
- Solar, 2005 - Milivoj Solar: *Laka i teška književnost*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Szegedy, 1980 - Szegedy-Maszák Mihály: *"A regény amint írja önmagát". Esterházy Péter: Termelési-regény. Elbeszélő művek vizsgálata*. Szeged: Tankönyvkiadó.

Idézett szépirodalom

- Esterházy, 1979 – Esterházy Péter: *Termelési-regény (kisssregény)*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Slamnig, 1977 – Ivan Slamnig: *Bátorságunk jobbik fele*. (ford. D. S. Vujicsics) Debrecen: Európa Könyvkiadó.
- Šoljan, 1989 – Antun Šoljan: *A kikötő*. (ford. Zs. Poór) Budapest: Európa Kiadó.